

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті запропоновано концептуальні підходи до застосування в практиці оцінки діяльності підприємств олійно-жирової промисловості системи принципів та критеріїв оцінки сталого розвитку, яка разом з авторським розумінням циклічності процесу відтворення потенціалу підприємства як носія потенціалу розвитку, стає інструментом для подальшого моделювання процесів розвитку підприємства.

The article offers conceptual approaches to application of the system of principles and evaluation criteria for sustainable development estimation in the practice of oil and fat enterprises activity estimation, which along with the author's understanding of recurrence of the process of enterprise's potential reproduction, as a transmitter of the development potential, becomes an instrument for the subsequent design of enterprise development processes modeling.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток вітчизняного бізнес-простору, глобалізація світових відносин мають домінуючий вплив на умови господарювання підприємств олійно-жирової промисловості, що змушує їх встановлювати відповідні об'єктивні орієнтири та цілі розвитку власної діяльності. Американська рада економічного розвитку (АРЕР) дає таке визначення економічному розвитку, – «... процес створення матеріальних цінностей через мобілізацію людських, фінансових, грошових, фізичних та природних ресурсів для виготовлення ринкових товарів і послуг» [1, с.5].

Вітчизняні науковці вбачають два основних шляхи економічного розвитку олійно-жирового комплексу України на перспективу за рахунок внутрішніх резервів розвитку [2, с.11]. Перший шлях – це стабілізація існуючого стану галузі, який є на сьогодні відносно стійким, порівняно з іншими галузями національної економіки. Такий підхід, який виключає великі ризики, базується на консерватизмі українських аграріїв та на наявності стабільного ринкового попиту на дешеву олію на внутрішньому ринку. Другий шлях можливо реалізувати через поступову інтеграцію України до світового ринку виробників рослинних олій. Він передбачає експансію на зовнішні ринки та залучення для цього значних інвестицій. Такий підхід, на думку автора статті, в сучасних умовах складно втілити в практику виробництва у зв'язку з недостатнім розвитком інфраструктури ринку, яка забезпечувала б сприятливий інвестиційний клімат для розвитку галузі.

Сучасний стан підприємств олійно-жирової промисловості, потребує від кожного із них активізувати діяльність у напрямі підвищення інвестиційної привабливості як основи для існування, так і для успішного розвитку в умовах поглиблення євроінтеграції української економіки. Тому головним завданням підприємств олійно-жирової промисловості є адаптація їх діяльності до принципів загальноновизнаної як домінуючої концепції сталого розвитку, з урахуванням сучасного рівня розвитку національної економіки, системи та характеру управління розвитком, сучасних умов господарювання, стану олійно-жирової промисловості та вимог прискореного реформування економіки після зміни системи влади.

Враховуючи, що сталий розвиток – це процес, а рівень розвитку – результат втілення цього процесу, то виникає проблема щодо оцінювання розвитку підприємств олійно-жирової промисловості через призму концепції сталого розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Загальні проблеми та моделі управління світовим сталим розвитком, встановлення нормативів, обмежень та рекомендацій вивчаються та розробляються Світовою організацією сталого розвитку, Організацією

Об'єднаних Націй, Європейським Союзом. Дослідженням проблем сталого розвитку на макрорівні національної економіки займаються такі українські вчені як В. В. Волошин, А. С. Гальчинський, Б. М. Данилишин, Л. Г. Мельник, Л. Г. Руденко, В. М. Трегобчук, О. В. Шубравська. Стратегічні аспекти управління розвитком підприємств відображені в працях Є. А. Бельтюкова, В. А. Василенко, А. П. Гречан, І. А. Ігнат'євої, Н. С. Миколайчук, В. Д. Немедова, В. С. Пономаренко, Г. Г. Савіної, О. М. Тридіда, З. Є. Шершньової. Інноваційним засадам сталого розвитку присвячено дослідження М. П. Денисенка, Л. І. Федулової та інших. Особливу увагу екологічній складовій в управлінні підприємством приділено в працях В. Н. Кислого, В. О. Лук'яніхіна, А. А. Садекова.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Завдяки науковим дослідженням вищезазначених авторів здійснено вагомий внесок у розвиток вітчизняної теорії сталого розвитку. Проте більшість наукових праць присвячено актуалізації та розв'язанню цієї проблеми на рівні країни, водночас, проблемам сталого розвитку окремих галузей та підприємств, які є формуючим чинником національної економіки, увага практично не приділяється. Недостатність практичного інструментарію щодо вирішення цієї проблеми з одночасною необхідністю впровадження засад сталого розвитку на підприємствах України, у тому числі, олійно-жирової промисловості, яка має важливе стратегічне значення для країни, вимагає більш широкого наукового осмислення та ґрунтовного дослідження цього напрямку.

Постановка завдання. Метою статті є формування науково обґрунтованих підходів до застосування концепції сталого розвитку на рівні підприємства олійно-жирової промисловості, з урахуванням специфіки його діяльності, що стане основою для вдосконалення механізму управління розвитком, методик планування, оцінки та моніторингу розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати проведених досліджень свідчать про те, що на сьогодні немає науково обґрунтованих підходів до управління розвитком підприємства, що базуються на концепції сталого розвитку, враховують її основні положення. Разом з тим, існує значна кількість публікацій, присвячених проблемам аналізу наукових основ розвитку підприємства. Стосовно трактування категорії «розвиток підприємства» є багато різнопланових трактувань. Автори робіт [3, с.36; 4, с.236; 5, с.179] сталий розвиток підприємства пов'язують з розробкою таких управлінських рішень, які здатні сформувавши фундамент для довготривалого функціонування підприємства. Такі визначення можуть бути застосовані тоді, коли розвиток підприємства розглядається з точки зору процесу управління, а не оцінювання, тому що бізнес-процеси як сукупність різних видів діяльності підприємства піддаються адміністративному управлінню. При цьому розвиток виступає як об'єкт управління, а підприємство – як суб'єкт управління розвитком або структурою і характером бізнесом-процесів. Підхід «... задоволення інтересів основних суб'єктів діяльності підприємства: власників, персоналу і держави» [6, с.28] є достатньо вузьким, оскільки акцентує увагу лише на мотиваційній компоненті розвитку. Розвиток як «кількісно-якісні зміни, що приводять до підвищення стратегічного потенціалу, формування нових і посилення існуючих конкурентних переваг з урахуванням впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ» [7, с.176]. Позитивним у цьому визначенні є те, що автори визначають наявність у підприємства здатності до розвитку, яка реалізується шляхом внесення змін у потенціал підприємства, враховуючи вплив факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ.

Таким чином, сучасні трактування категорії «розвиток підприємства» не можуть бути надійною основою для розробки методичних підходів до оцінки рівня розвитку і вибору напрямків сталого розвитку підприємства. Адже сталий розвиток передбачає врахування змін в екологічній та соціальній компонентах підприємства як складної соціально-економічної системи.

Термін «сталий розвиток» має іноземне походження (від англійського – sustainable development), якому надають різне трактування через неможливість його дослівного

перекладу та існуючих суперечностей між поняттями «сталість» і «зростання». Порівняння категорії «сталий розвиток» з категоріями «розвиток» та «зростання» дозволило встановити, що зростання характеризує кількісні параметри і не завжди свідчить про позитивну зміну загального стану системи. Поняття «сталий розвиток» передбачає вищий якісний рівень ніж «розвиток» та характеризує систему, яка знаходиться в динамічному русі, показники і характеристики якої як обов'язкова умова повинні набувати якісного покращення, зростати та знаходитися у позитивній динаміці розвитку в довгостроковій перспективі. Цей розвиток можна трактувати як послідовну зміну сталих станів системи, кожний з яких, не є гіршим порівняно з попереднім, при чому він є позитивним не тільки для самого підприємства, але й для зовнішнього середовища.

У результаті дослідження особливостей забезпечення сталого розвитку на різних рівнях (країна, регіон, підприємство) автором було сформульовано власне визначення сталого розвитку підприємства як такого, що орієнтований на постійне підвищення ефективності діяльності на інноваційних засадах з одночасним узгодженням економічних, соціальних та екологічних інтересів шляхом розширення сфери відповідальності перед суспільством.

В Україні концепція сталого розвитку підприємства не розповсюджена достатньою мірою через слабку інформаційну підтримку та фінансову неспроможність забезпечити позитивні зрушення у соціальній, екологічній сферах, що об'єктивно висуває високий рівень економічної сфери на більш значущі позиції [8, с.106]. Тому особливістю досягнення сталого розвитку вітчизняними підприємствами в сучасних умовах, є поетапність впровадження концептуальних принципів, де на перший план висувається завдання акумуляції коштів для забезпечення стану фінансової рівноваги, з метою гарантування подальшого розвитку в економічному, соціальному та екологічному аспектах.

Виходячи з цього, можна таким чином визначити сутність сталого розвитку підприємства олійно-жирової промисловості. Сталий розвиток підприємства олійно-жирової промисловості – це сукупність кількісних і якісних змін, що відбуваються в носії та обумовлюють посилення або поновлення його властивості до довготривалого розвитку (потенціалу розвитку) з урахуванням впливу зовнішнього середовища господарювання.

Проведений аналіз діяльності підприємств олійно-жирової промисловості у контексті сталого розвитку дозволив визначити, що такий розвиток можливий лише за умови внутрішньої рівноваги, що дозволить нівелювати вплив деструктивних чинників зовнішнього середовища, до яких можна віднести такі: високий рівень конкуренції з боку іноземних виробників олії; відсутність підтримки підприємств з боку держави; незбалансована структурно сировинна база; низька купівельна спроможність населення. Якщо підприємство не може управляти зовнішніми факторами, то внутрішні повністю підвладні системі управління за умови наявності протекціоністської політики держави по відношенню до підприємств галузі.

Така політика наявна, однак вона не враховує необхідності збалансованого сталого розвитку підприємств галузі. Найбільшими виробником соняшникової олії в Україні є: компанія «Кернел» з потужностями переробки насіння олійних культур – 2,6 млн. тонн на рік, компанія «Креатив» – 1,1 млн. тонн, компанія «Cargill» – 990 тис. тонн, «Миронівський хлібопродукт» – 930 тис. тонн, Пологівський олійно-екстракційний завод – 726 тис. тонн, Дніпропетровська компанія «Агрокосм» – 560 тис. тонн, Glencore – 520 тис. тонн. До кінця 2015 року збільшити виробничі потужності до 1,29 млн. тонн планує транснаціональна компанія «Бунге Україна», що стане можливим за рахунок будівництва заводу з виробництва нерафінованої олії.

За останні 15 років інвестовано понад 1 млрд. дол. США у будівництво 20 заводів з виробництва олії та олійно-жирової продукції, внаслідок чого потужності з переробки олійного насіння в Україні збільшились з 2,5 млн. тонн у 1998 році до 13,3 млн. тонн у 2013 році [9, с.162]. Лише у 2013 році ввели в експлуатацію два нових олійно-екстракційних заводи – в Кіровограді та один – у Запоріжжі. Ці заводи є універсальними та можуть

здійснювати переробку насіння різних олійних культур: соняшника, сої, ріпаку. Разом з тим, очевидним є той факт, що нарощування виробничих потужностей загострює проблему забезпеченості їх сировинною базою. У зв'язку з цим, в Україні у 2013 році виробничі потужності з переробки олійних культур завантажені не повністю – лише на 63,9%, оскільки перероблено 8,5 млн. тонн сировини з максимально можливих 13,3 млн. тонн. При цьому, до 2015 року уряд України планує збільшити потужності з переробки олійних культур, за рахунок інвестицій, до 15 млн. тонн насіння на рік [10].

Недозавантаження виробничих потужностей має пояснення, на погляд автора статті, також у внутрішніх перешкодах для сталого розвитку підприємств олійно-жирової промисловості. Такими перешкодами є: застарілі основні фонди; відсутність тенденції до впровадження інноваційних екологічних технологій; шкідливі умови праці робітників; низька заробітна плата; відсутність сучасної системи соціальної підтримки персоналу; висока частка відходів; значна енергоємність продукції; застарілі очисні технології; неефективна система збуту; недосконалість системи управління.

Управління сталим розвитком підприємств олійно-жирової промисловості можна визначити як діяльність, що спрямована на розробку та реалізацію стратегії сталого розвитку підприємства, за допомогою створення відповідного механізму координації та удосконалення управління у сфері фінансів, виробництва, маркетингу, соціальної, а також екологічній сферах, на основі систематичного аналізу з урахуванням впливу на підприємство зовнішнього середовища.

Отже, в процесі систематизації публікацій за цією тематикою було встановлено, що в сучасних умовах найефективнішим засобом досягнення сталого розвитку можна вважати організаційно-економічний механізм, який, на думку автора, являє собою визначену сукупність послідовних та погоджених між собою організаційно-економічних методів та інструментів управління діяльністю, які взаємодіють одне з одним, спрямовані на оцінку та збереження досягнутого рівня розвитку і водночас, на нарощування позитивних перетворень в економічній, соціальній та екологічній сферах діяльності підприємства олійно-жирової промисловості.

Сталий розвиток підприємства олійно-жирової промисловості має, на думку автора, циклічний характер (рис. 1).

Внесення змін до структури носія потенціалу – підприємства олійно-жирової промисловості, шляхом виконання робіт, пов'язаних з капітальними вкладеннями (наприклад, з витратами на придбання нового технологічного обладнання та його монтаж, будівельними роботами), призведе до зростання існуючого потенціалу. Абсолютна величина цього зростання буде дорівнювати величині зменшення потенціалу розвитку. Для того щоб властивості носія не вичерпалися, тобто для подальшого розвитку, потрібно поповнення обсягу майбутніх властивостей об'єкта або потенціалу розвитку шляхом використання нематеріальних активів (нових технологій, програмних продуктів, патентів тощо). Все це призведе до зміни структури носія (додадуться нематеріальні активи) та зростання потенціалу розвитку. Подальше втілення майбутніх властивостей, тобто новий цикл розвитку, можливий лише з урахуванням обмежуючого впливу інших факторів сталого розвитку, а саме, – соціального та екологічного середовища.

Механізм забезпечення сталого розвитку підприємства олійно-жирової промисловості передбачає забезпечення інформацією стосовно вимог, обов'язків та переваг, які надає дотримання принципів сталого розвитку, відповідно до цього відбувається постановка завдання щодо сталого розвитку. Розробка стратегії підприємства олійно-жирової промисловості, в рамках визначеного механізму, має ґрунтуватися на результатах комплексної діагностики внутрішнього стану підприємства та його відносин із зовнішнім середовищем на предмет відповідності принципам сталого розвитку. Обов'язковими інструментами реалізації стратегії, які визначають специфічні особливості механізму, виступають складання планів на основі збалансованості внутрішніх показників; організаційна структура, налаштована на ефективне досягнення поставленої мети; система

мотивації персоналу, функцією якої є залучення працівників до активної реалізації принципів сталого розвитку; управління відносинами із зацікавленими групами як ключова особливість обраного напрямку.

Рис. 1. Цикл сталого розвитку підприємства олійно-жирової промисловості

Оцінка існуючих методик аналізу діяльності підприємства олійно-жирової промисловості дозволила зробити висновок про відсутність підходів до діагностики стану підприємства з позиції сталого розвитку. У зв'язку з цим було запропоновано ідентифікувати п'ять станів підприємства: стан сталого розвитку, стан розвитку, стабільний стан, загрозливий стан та кризовий стан.

В процесі діагностики пропонується інтегровано розглядати внутрішню сферу і зовнішнє середовище підприємства олійно-жирової промисловості, позитивний взаємовплив яких сприяє сталому розвитку. Аналіз внутрішнього середовища охоплює економічну, соціальну та екологічну підсистеми. Аналіз зовнішнього середовища передбачає вивчення взаємовідносин підприємства із зацікавленими групами та конкурентами, а саме: споживачами, постачальниками, конкурентами, інвесторами та акціонерами, органами влади, суспільними організаціями за визначеними показниками та критеріями.

Для оцінки рівня сталого розвитку підприємства олійно-жирової промисловості першим етапом є об'єктивний аналіз внутрішнього середовища, що передбачає розрахунок індикатора сталого розвитку:

$$ISD = I_{\text{екон}} + I_{\text{соц}} + I_{\text{екол}} \quad (1)$$

$$I_{\text{екон}} = K_i * \sum a_i ; I_{\text{соц}} = K_j * \sum a_j ; I_{\text{екол}} = K_y * \sum a_y \quad (2)$$

де ISD – індикатор сталого розвитку внутрішнього середовища підприємства; $I_{\text{екон}}$, $I_{\text{соц}}$, $I_{\text{екол}}$ – індикатори сталого розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер відповідно; a_i , a_j , a_y – сума балів за показниками відповідно економічної, соціальної та

екологічної сфер діяльності; K_i , K_j , K_y – коефіцієнти вагомості, які були визначені для економічної, соціальної та екологічної сфер підприємства за допомогою експертного аналізу ($K_i = 0,460$; $K_j = 0,355$; $K_y = 0,185$).

Автором статті пропонуються такі принципи сталого розвитку підприємства олійно-жирової промисловості: цілеорієнтованість, адаптивність, цілісність, динамічність, гнучкість. Сутність принципу цілеорієнтованості полягає в досягненні такого співвідношення між елементами системи, при якому у підприємства будуть зберігатися довгострокові стимули сталого розвитку. Принцип адаптивності передбачає можливість пристосування підприємства до змін у зовнішньому середовищі зі збереженням прогресивного вектора розвитку. Цілісність виявляється через взаємодію елементів системи. Динамічність має місце, коли зміна одних параметрів діяльності підприємства приводить до змін інших параметрів. Гнучкість виявляється в тому, що кожне підприємство олійно-жирової промисловості, якщо воно прагне до розвитку, повинно досліджувати параметри зміни ресурсного потенціалу і прогнозувати внутрішні і зовнішні джерела саморозвитку.

Висновки і перспективи подальших розробок. Подальші дослідження доцільно проводити в напрямку вдосконалення методологічного апарату оцінювання сталого розвитку підприємства олійно-жирової промисловості з урахуванням його інтеграційних зв'язків з постачальниками сировини – насіння олійних культур. Такий підхід дозволить забезпечити систему індикаторів оцінки рівня сталого розвитку одного із найважливіших підкомплексів АПК – олійно-жирового, що сприятиме гармонізації суспільних та приватних інтересів у цій галузі.

Список використаної літератури

1. Бінгем Ричард. Фінансування економічного розвитку / [Бінгем Ричард, Гилл Едвард, Вайт Семміс; пер. з англ. Г. Пехник та В. Дегтярьова]. – Львів: Літопис, 2003. – 416 с.
2. Бітюк О. В. Олійно-жирова промисловість України / О. В. Бітюк, В. І. Піддубний // АгроСвіт. – 2001. – № 2. – С. 10–13.
3. Бачевський Б. Є. Потенціал і розвиток підприємства / Б. Є. Бачевський, І. В. Заблудська, О. О. Решетняк. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 400 с.
4. Некрасова Е. В. Эффективность развития предприятия в управлении уровнем его конкурентоспособности / Е. В. Некрасова // Стратегическое планирование на предприятии: сб. докл. межд. науч.-практ. конф. – Т. 2. – Ижевск: Изд-во ИЖГТУ, 2002. – С. 235–238.
5. Цопа Н. В. Теоретические аспекты развития промышленных предприятий / Н. В. Цопа // Європейський вектор економічного розвитку. – 2009. – № 2 (7). – С. 177–185.
6. Пушкарь А. И. Моделирование управления развитием предприятий на основе согласования интересов экономических субъектов / А. И. Пушкарь, Л. В. Потрашкова // Экономическая кибернетика. – № 1–2. – 2003. – С. 22–33.
7. Ревенко О. В. Розвиток підприємства як економічна категорія / О. В. Ревенко // Вісник СНУ ім. В. Даля. – 2005. – № 2. – Ч. 2. – С. 175–178.
8. Шведчиков О. А. Принципи розвитку промислового підприємства в умовах швидких змін / О. А. Шведчиков // Часопис економічних реформ. – 2011. – № 1. – С. 104–108.
9. Кузьмінська Н. Л. Особливості функціонування олійно-жирової галузі України / Н. Л. Кузьмінська // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 161–165.
10. Офіційний сайт асоціації «Укроліяпром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukroilprom.org.ua>